

УДК: 368.013(045)

В.М. Кочетков, Н.В. Соловей

DOI: 10.36919/2312-7872.2.2019.05

МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

У статті досліджено концептуальні засади страхових відносин, фактори та трансформаційні процеси, що відбуваються на страховому ринку під час поглиблення ринкових відносин. Розглянуто та проаналізовано напрями формування ринку страхових послуг, його подальшу інституціоналізацію на основі елементів відтворювального процесу. На базі моделі формування ринку страхових послуг виявлено основні напрями методології наукового дослідження страхового ринку України. Обґрунтовано доцільність застосування теорії еволюції і синергетики під час наукового дослідження формування і розвитку страхового ринку України. Проаналізовано основні напрями наукового дослідження ринку страхування через його фрагментарність, диспропорції, ізолюваність та самоорганізацію. Сформульовано основи ризик-менеджменту в системі страхових відносин.

Доведено, що головний важіль розвитку страхування в Україні – посилення попиту на страхові послуги. Аргументовано, що цей попит може посилюватися завдяки створенню і розвитку комплексної системи управління ризиками. Узагальнені результати аналізу свідчать, що саме вирішенню цього завдання повинні присвятити основні зусилля держава, уряд, страхові спілки і потенційні страхувальники. З'ясовано, що конкретні заходи, що сприяють цьому, досить різноманітні, але не досить опрацьовані, що спонукає до симбіозу взаємозусиль державних органів, науковців і практичних працівників.

Обґрунтовано, що вплив страхового ринку на національний ринок не обмежується наданням страхового захисту і формуванням інвестиційного капіталу. Зроблено висновки, що страхування впливає на розвиток національного ринку, оскільки за своєю природою виступає глобальним фінансовим інструментом і, також, здійснює інтегративний вплив на національну економіку, виробляючи синергетичний ефект, який в свою чергу вимагає більш чіткого структурування страхового ринку, як системи.

Виявлено та обґрунтовано основні напрями методології наукового дослідження: категоріальний науковий апарат (об'єкт, суб'єкт, мету) регулювання страхових відносин, становлення та еволюційний розвиток страхової науки та ринку страхових послуг як професійно-практичної діяльності, синергетичний підхід в аналізі та оцінці ефективності функціонування ринку страхових послуг, ізоляції, диспропорції (територіальні) і порушення цілісності системи функціонування страхового ринку, інструментарій, способи та методику ризик-менеджменту в системі страхових відносин.

The article explores the conceptual bases of insurance relations, factors and transformation processes that occur in the insurance market during the deepening of market relations. The directions of formation of the insurance services market, its further institutionalization on the basis of elements of the reproduction process are considered and analyzed. On the basis of the model of formation of the market of insurance services the basic directions of methodology of scientific research of the insurance market of Ukraine are revealed. The expediency of application of the theory of evolution and synergetics in scientific research of the formation and development of the insurance market of Ukraine is substantiated. The basic directions of scientific research of the insurance market due to its fragmentation, disproportions, isolation and self-organization are analyzed. The basics of risk management in the system of insurance relations are formulated.

It is proved that the main lever of development of insurance in Ukraine is increasing demand for insurance services. It is argued that this demand can be amplified by the creation and development

of a comprehensive risk management system. The generalized results of the analysis show that the main efforts of the state, the government, insurance unions and potential insurers should devote to this task. It has been found that the specific measures contributing to this are quite diverse but not sufficiently elaborated, which encourages symbiosis between the efforts of public authorities, scientists and practitioners.

It is substantiated that the influence of the insurance market on the national market is not limited by the provision of insurance protection and the formation of investment capital. It is concluded that insurance has an impact on the national market because it is by its nature a global financial instrument and also has an integrative effect on the national economy, producing a synergistic effect, which in turn requires a clearer structuring of the insurance market as a system.

The basic directions of scientific research methodology are revealed and substantiated: categorical scientific apparatus (object, subject and purpose) of regulation of insurance relations, formation and evolutionary development of insurance science and market of insurance services as a professional and practical activity, synergetic approach in analysis and evaluation of efficiency functioning of the insurance market, isolation, disproportionate (territorial) and violation of the integrity of the insurance market functioning, tools, methods and methods of risk management in the system subject of insurance relations.

Ключові слова: страхування, страховий ринок, суб'єкти та об'єкти страхування, напрями дослідження страхового ринку, синергетичний ефект у страхуванні, ізоляції, диспропорції та ризику в системі страхування.

Keywords: insurance, insurance market, subjects and objects of insurance, directions of research of the insurance market, synergistic effect in insurance, isolation, disproportions and risks in the insurance system.

Актуальність теми дослідження. Становлення страхового ринку України відбувається в умовах складної економічної та політичної ситуації. Процес демонополізації страхової справи і утворення недержавних страхових компаній супроводжується інфляцією, падінням обсягів нематеріального виробництва і здійснюється на тлі суперечливого правового законодавства і низькою страховою культурою населення. Особливість страхування, як гаранта стабільності суспільного виробництва, викликає потребу ґрунтовного наукового дослідження та вивчення питань розвитку страхового ринку, його місця в системі економічних відносин, забезпечення стабільності функціонування страхових компаній. Лінія поведінки держави на страховому ринку в Україні на даний час остаточно не сформувалася. Разом з тим спостерігається нестійкість функціонування системи впливу держави на даний сегмент ринку, що викликано не тільки внутрішніми факторами його розвитку в Україні, але і є прямим наслідком макроекономічних процесів, які спостерігаються в економіці країни. Сучасні соціально-економічні умови вимагають створення цілісної наукової системи, що забезпечує подальший розвиток страхування з урахуванням вимог міжнародних стандартів регулювання страхового ринку. Страхова наука покликана охопити широке коло питань, без вирішення яких неможливо свідчити про стабільний соціально-економічний розвиток України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти страхування, його функції, а також питання становлення страхового ринку досліджені в наукових працях таких вітчизняних авторів: В.Д. Базилевич, О.О. Гаманкова, О.А. Гвозденко, Грищенко Н.Б., С.Г. Журавін, О.В. Козьменко, Г.І. Маянлаєва, С.С. Осадець, Р.В. Пікус, В.М. Фурман, В.В. Шахов, Р.Т. Юлдашев та інші. Однак, багато питань залишаються недостатньо визначеними

та вирішеними в науковій літературі, зокрема існує потреба в науковому дослідженні категорії «страховий ринок», визначенні його місця і ролі на національному ринку, його значення як інституціонального інвестора.

Недостатньо у повному обсязі, на наш погляд, досліджені питання оцінки стану страхового ринку, не розроблена єдина система статистичної звітності, що дозволяє дати кількісну і якісну оцінку страхового ринку, не досліджені проблеми становлення місцевих регіональних страхових ринків та інші.

Метою статті є наукове дослідження теоретичних основ процесів формування та розвитку страхового ринку України.

Виклад основного матеріалу. Ризикований характер суспільного виробництва – головна причина занепокоєння кожного власника майна і товаровиробника за своє матеріальне благополуччя. З найдавніших часів на цьому ґрунті закономірно виникла ідея відшкодування матеріального збитку шляхом солідарного її розмежування між зацікавленими власниками майна. В умовах сучасного суспільства страхування перетворилося в загальний універсальний засіб страхового захисту усіх форм власності, доходів і інших інтересів підприємств, організацій і громадян, у тому числі їх життя і здоров'я.

Потреба в страховому захисті носить загальний характер, воно охоплює всі фази суспільного відтворення, всі ланки соціально-економічної системи суспільства, всіх господарюючих суб'єктів і все населення. Страховий ринок не тільки сприяє розвитку суспільного відтворення, а й активно впливає через страховий фонд на фінансові потоки в національному господарстві. Місце страхового ринку у фінансовій системі суспільства обумовлено як роллю різних фінансових інститутів у фінансуванні страхового захисту, так і їх значенням, як об'єктів розміщення інвестиційних ресурсів страхових організацій і обслуговування страхової, інвестиційної та інших видів діяльності (рис. 1).

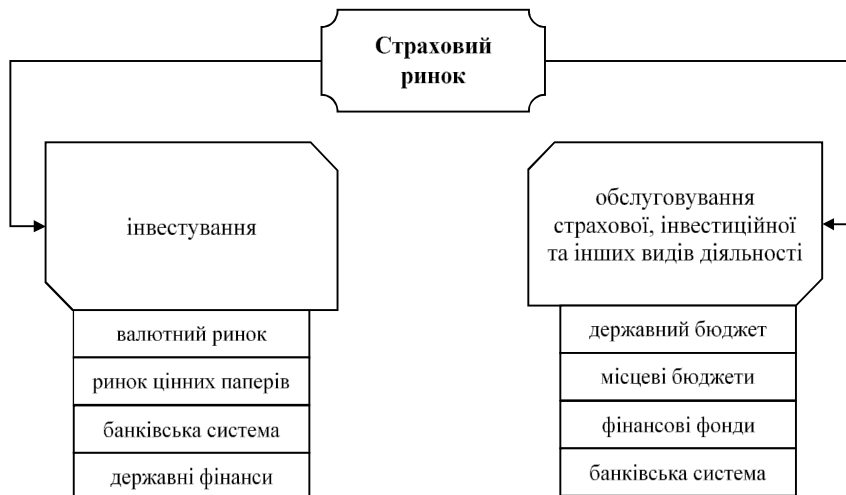

Рис. 1. Місце страхового ринку у фінансовій системі країни
Джерело: розроблено автором.

Страхові відносини припускають наявність суб'єктів з відповідними інтересами. По-перше, оскільки страхування є одним з напрямків підприємницької діяльності, то ними виступають організації (страховики), які безпосередньо займаються страхуванням. По-друге, це – фізичні та юридичні особи, які готові сплачувати страхові платежі і тим самим забезпечувати собі страховий захист при настанні страхового випадку. По-третє, група осіб, які зацікавлені в здійсненні страхування на їхню користь (страхувальники). По-четверте, в страхуванні зацікавлена держава, глобальний інтерес якої полягає в підтримці належного рівня суспільного відтворення і можливості залучення ресурсів страхування без участі держави для відшкодування збитку підприємствам і окремим громадянам. Крім того, розвиток страхування забезпечує державі додатковий приплив податкових надходжень до бюджету (фіскальний інтерес) за рахунок кількісного зростання страховиків, що надають робочі місця. Держава також зацікавлена в розвитку страхування, адже через механізм страхування акумулюються значні грошові ресурси, які можуть використовуватися для реалізації великих інвестиційних проектів без участі засобів державного бюджету. Ще однією зі сфер інтересів держави в страхуванні є соціальний захист населення. У міру формування ринкових відносин державний соціальний захист населення стає менш значущим і додаткові соціальні гарантії (при нещасних випадках, при втраті годувальника, при виході на пенсію тощо) може забезпечити тільки страхування. Слід також зазначити, що розвиток страхування дозволяє відвернути вільні грошові ресурси, що знижує сукупний попит і дає можливість знизити темпи інфляції.

Поглиблення ринкових відносин дозволяє формувати додатковий попит на страхові послуги, адже з'являються нові страхові ризики. Класичні види страхування, такі як страхування життя, страхування від нещасного випадку і майнове страхування громадян, які проводилися в нашій країні тривалий час, забезпечували страховий захист при настанні випадкових подій, здатних завдати майнової шкоди і шкоди здоров'ю фізичних осіб. В даний час при переході до ринку формуються умови, які визначають попит на страховий захист у випадках втрати доходу фізичними особами (ризик втрати роботи), втрати доходу при підприємницькій діяльності внаслідок, наприклад, дії різних ринкових чинників, таких як невиконання договірних зобов'язань, падіння цін та інше. Крім того, вступаючи в виробничі, правові, професійні та інші відносини, громадяни мають певний ризик нанесення збитку по відношенню до третіх осіб, який повинен бути відшкодований згідно з цивільним законодавством. Також поглиблення ринкових відносин супроводжується появою безлічі економічно відокремлених господарюючих суб'єктів, зацікавлених у забезпеченні захисту своєї підприємницької діяльності, свого майна від різних стихійних лих (традиційні страхові ризики, такі як пожежа, землетрус, повінь і так далі), а також від наслідків комерційної діяльності (ризик банкрутства, ризик втрати прибутку внаслідок перерви у виробництві, ризик втрати доходу внаслідок зміни кон'юнктури ринку тощо). Формування ринку страхових послуг будується за чотирма основними напрямками (рис. 2). Подальша інституціоналізація здійснюється на основі трьох високоефективних базових елементів постійно відтворюючого процесу компенсації ризиків.

Рис. 2. Модель формування ринку страхових послуг
Джерело: розроблено автором.

Функціональний аспект страхового ринку вимагає дослідження відносин, що виникають в процесі функціонування ринку. У зв'язку з цим розглядаються необхідні ознаки економічної категорії страхування, такі як наявність страхового ризику, розподільчий характер страхових відносин, повернення страхових платежів. Інституціональний аспект страхового ринку розкривається шляхом розгляду сукупності страхових інститутів і механізмів [7].

Страхові інститути, як суб'єкт ринку, можуть функціонувати в різних формах: прямих страховиків, перестраховиків, посередників (брокери, агенти), юристів, аудиторів, актуаріїв. Учасники сформованого механізму страхування, як системи, вкладаючи інвестиції в компенсацію ризиків, вирішують головне завдання – підвищення ефективності соціально-економічних процесів в суспільстві, його безпеки.

Таким чином, на нашу думку, можна говорити про концепцію, де механізм страхування перетворює ринок страхових послуг у вільно функціонуючу систему збереження соціуму (людини) в його природній взаємозумовленості в умовах економізації і глобалізації життєвих процесів на Землі.

Накопичений обсяг інформації про страховий ринок України в даний час і складність об'єкта дослідження вимагають адекватного наукового методологічного апарату. Достатньо перспективним в науковому аналізі страхового ринку є використання сучасних концепцій розвитку економіки і суспільства: теорії еволюції і синергетики.

Сучасні напрями методології наукового дослідження формування і розвитку страхового ринку України відображено на рис. 3.

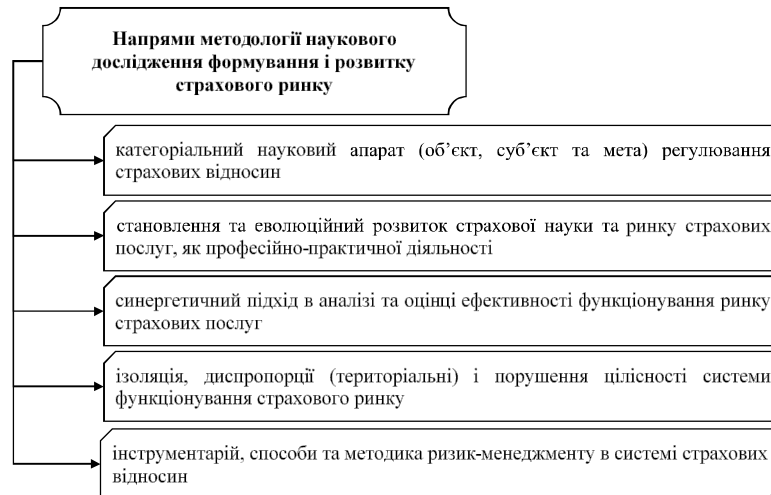

Рис. 3. Напрями методології наукового дослідження формування і розвитку страхового ринку України

Джерело: розроблено автором.

Незважаючи на те, що регулювання страхового ринку є поширеною темою наукових досліджень, за рамками уваги дослідників залишаються найважливіші, і, на наш погляд, ключові проблеми як теорії, так і практики регулювання, зокрема – об'єкт, суб'єкт і мета регулювання.

Визначення об'єкта регулювання є першим кроком у формуванні механізму регулювання. У вітчизняній практиці з 90-х років ХХ століття до нашого часу основним об'єктом регулювання є страхова компанія. Історично це виправдано, оскільки на ринку, що розвивається головну роль відіграє товаровиробник, крім того, світовий досвід показує, що формування розвинених фінансових ринків стає можливим лише за наявності банків і страхових компаній.

Вітчизняний страховий ринок нерідко сприймається, як недостатньо розвинений, з огляду на відносно невелику частку валових страхових премій у відсотках до ВВП, на невисокий сукупний обсяг страхового капіталу, та, відповідно, – на недостатню ємність національного страхового ринку. Подібна ситуація формує ставлення до вітчизняного страхового ринку як до чогось другорядного. Тим часом, вплив страхового ринку на національний ринок не обмежується наданням страхового захисту і формуванням інвестиційного капіталу. Страхування надає також якісний вплив на національний ринок, оскільки за своєю природою є глобальним фінансовим інструментом і здійснює інтегративний вплив на національну економіку, виробляючи синергетичний ефект.

Синергетичний підхід вимагає більш чіткого структурування страхового ринку, як системи. Під системою розуміється сукупність об'єктів, взаємодія яких викликає появу нових інтеграційних якостей, що створюють систему елементів. Системний підхід при аналізі ситуації на страховому ринку України застосовується нерідко, проте страховий ринок розглядається у вузькому сенсі. Тим часом він є елементом не тільки

національного, а й світового страхового ринку, світової економічної системи і далі, аж до соціо-еколого-економічної системи, представляючи собою глобальний фінансовий інструмент і здійснюючи інтегративний вплив на національну економіку. У свою чергу, страховий ринок включає в себе ряд підсистем.

Структура страхового ринку – це спосіб співвідношення і взаємодії його елементів в процесі виконання загальної функції, яка в науковому плані не досліджена, відповідно, повноцінний аналіз внутрішньої структури ринку, а також визначення його оптимальної структури є неможливим. Ситуація, коли окремі елементи системи мають власні цілі розвитку, відмінні від загальної мети її існування, призводить до появи тенденцій ізоляції, диспропорцій і до порушення цілісності системи. Дослідження проблем визначення цілей учасників вітчизняного страхового ринку, причин теперішніх та майбутніх диспропорцій є досить актуальним як у науковому, так і в практичному аспекті, зокрема, – з позицій розробки концепції формування страхового ринку.

У сучасній вітчизняній літературі в якості мети зазвичай формулюється наступне: оптимізація (або збільшення обсягу і якості) страхового захисту, зростання обсягу валових страхових премій, в тому числі у відношенні до ВВП, зростання інвестиційного капіталу та ін. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що оптимізація страхового захисту – важливе завдання, проте в сучасних умовах мета функціонування страхового ринку, як складного соціально-економічного механізму, не може бути зведена до страхового захисту; обсяг валової страхової премії відображає не стільки сам по собі цей показник, скільки платоспроможний попит і цінову ситуацію; частка страхової премії в ВВП є занадто узагальнюючим показником [1, с. 146].

З позицій синергетики і сучасної теорії еволюції поняття економічного зростання виявляється настільки складним, що його оцінка за допомогою таких категорій, як прогрес (регрес) і еволюція (революція) стає проблематичною. Такі поняття, як ефективність, оптимальність, прибутковість тощо, на яких будується класична економічна теорія, втрачають свою універсальність і стають показниками локальних економічних систем. Концепція економічної синергетики, як більш універсальних показників економічного зростання, висуває показники, які орієнтують господарську діяльність на те, щоб притримуватися таких принципів, як гармонія, порівняння якості життя людських спільнот з потенціалом землі до відтворення.

Мета, як елемент стратегічної діяльності, повинна розглядатися не тільки, як ідеальне уявлення майбутніх результатів діяльності в кількісних або якісних оцінках, стратегічних намірах або баченні, а як надзавдання, спосіб постановки нових проблем, які потребують нових засобів для свого рішення. У той же час при визначенні мети необхідно реально оцінювати об'єктивні можливості використання страхового механізму, виходячи з його компенсаційної природи. Досягнення різних макроекономічних ефектів, включаючи зниження інфляції, підвищення інвестиційної активності, зростання виробництва тощо, безумовно, бажані, проте визначити «лепту» страхового ринку в такому ефекті навряд чи можливо.

Мета функціонування страхового ринку, безумовно, повинна бути переведена з філософського рівня на економічний і виражена в конкретних величинах (показниках). Важливо визначити ієрархію цих показників хоча б з прагматичних позицій – для визначення пріоритетів в тому випадку, якщо пріоритети приходять в протиріччя (наприклад, інтереси страхового бізнесу і споживачів страхової послуги; потреба сус-

пільства в інвестиційному капіталі та проведення обов'язкового страхування тощо). Без визначення мети концепція формування страхового ринку має фрагментарний характер. Зазначимо, що фрагментарність концепції є відображенням фрагментарності стану самого вітчизняного страхового ринку.

У теорії систем під фрагментарністю розуміється наявність бар'єрів у взаємодії елементів і підсистем. Фрагментарність економічних систем зазвичай досліджується з просторово-часових позицій. Страховому ринку України в даний час властива, в основному, просторова фрагментарність, як нерівномірний розподіл елементів ринку в просторі без стійких зв'язків між ними. Це обумовлено як територіальними диспропорціями національного ринку, в тому числі в розміщенні виробництва, і рівнем соціально-економічного розвитку регіонів, так і наявністю адміністративних, інформаційних, техногенних бар'єрів.

Особливу роль в оптимізації просторової структури страхового ринку відіграє ринок перестраховування, аналіз якого в цьому аспекті є досить важливим як з теоретичних позицій, так і для розробки концепції розвитку страхового ринку України. Велике значення в зниженні просторової фрагментарності має діяльність страхових брокерів, роль яких в даний час недооцінена.

На мікрорівні проявляється інформаційна, технологічна і організаційна фрагментарність системи:

1) під інформаційною фрагментарністю розуміється асиметричність інформаційних потоків, нерівний доступ до інформації окремих учасників ринку, широкі можливості маніпулювання цінами тощо. Всі ці ознаки інформаційної фрагментарності в Україні наочно проглядаються на фінансовому ринку, в тому числі і на страховому. Однак саме на страховому ринку в останні роки докладаються зусилля до пом'якшення інформаційної асиметрії:

- принцип публічності, який використовується в регулюванні;
- робота Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг зі збору статистичної звітності та її публікації;
- діяльність ряду інформаційних агентств;
- включення страхових дисциплін в освітні програми закладів вищої освіти, в тому числі нееконічного профілю, та інші заходи, повільно, але неухильно змінюють ситуацію;

2) технологічна фрагментарність страхового ринку пов'язана, перш за все, з відсутністю спеціалізації страхових компаній, спробою здійснювати найрізноманітніші види страхування при невеликій кількості фахівців і невеликому капіталі. Технологічна фрагментарність підвищує витрати страховиків і не сприяє зростанню якості послуги.

3) організаційна фрагментарність виникає в ситуації, коли звернення страхувальника до страхової компанії обумовлено неринковими факторами. Специфічним проявом організаційної фрагментарності для страхового ринку є діяльність кептивних страхових компаній.

Системний підхід дає можливість визначити місце страхового ринку в ієрархії економічних і соціальних систем, що дозволить уточнити поняття, які є базовими в аналізі сучасної ситуації. Недостатнє теоретичне обґрунтування проблем структури страхового ринку нерідко призводить до підміни одного поняття іншим, в тому числі і саме поняття «страховий ринок» нерідко підміняється поняттям «ринок страхових

послуг». Навіть в серйозних виданнях аналіз стану страхового ринку зводиться до розгляду динаміки числа діючих страхових компаній і їх угруповань — за величиною статутного капіталу, збору страхової премії, обсягом резервів тощо. Аналогічно, проблеми ринку підміняються проблемами страховиків — інвестиційними, податковими, кадровими, законодавчими. Таким чином, самі страхувальники, присвячена страхуванню література і аналітичні матеріали «замикаються» в своєму колі, що призводить до сприйняття страхового ринку зовнішнім читачем, в тому числі державним менеджментом, як чогось відокремленого, що стоїть в стороні від головних проблем розвитку економіки і суспільства.

Як приклад, заміни понять можна також навести трансформацію проблеми низької ємності національного страхового ринку («макрорівень») у проблему капіталізації страхових компаній («мікрорівень»), що далеко не одне й те саме. Ще один приклад — проблема інтеграції вітчизняного ринку в світовий зводиться до регулювання діяльності іноземних страховиків на вітчизняному ринку.

Одне і те ж явище при переході від однієї системи до іншої може бути оцінено по-різному. Так, висока концентрація в рамках національної економіки не може розглядатися такою з позицій світової економіки. Той факт, що при переході від одного рівня ієрархії до іншого бачення ситуації змінюється, проілюструємо на прикладі регулювання, використовуючи прийнятий в економічній літературі підхід з позицій мікро-, мезо-, макро- і мегарівня:

- на мікрорівні головна увага приділяється регламентації діяльності страхової компанії (ліцензування, платоспроможність тощо);
- на мезорівні на перший план виходить організація грошових потоків, підтримка справедливої конкуренції тощо;
- на макрорівні регулювання, перш за все, спрямоване на задоволення інтересів потенційного споживача страхової послуги (що відповідає концепції конс'юмеризму, прийнятої в країнах з розвиненим ринком), страховий захист національної економіки, формування інвестиційного капіталу тощо;
- на мегарівні головним завданням стає коригування об'єктивних глобальних тенденцій з метою забезпечення національного страхового бізнесу гідного місця в світовому страховому господарстві і страховий захист суб'єктів національного ринку, включених в згадані глобальні процеси.

За своїм характером страховий ринок — система адаптивна, що ставить питання про фактори впливу на страховий ринок, в тому числі систем більш високого порядку; і про механізми адаптації, одним з яких є самоорганізація. Здатність страхового ринку під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів до самоорганізації підтверджена як міжнародним, так і вітчизняним досвідом його розвитку.

Самоорганізація системи може призвести до її ускладнення: в даний час протікає процес зрощування страхового і банківського капіталу, створюються страхові пули. Ускладнення системи активізує тенденцію до самоорганізації системи — формує спілки і асоціації страховиків. Звертає на себе увагу той факт, що в Україні як ускладнення системи «страховий ринок», так і її саморегулювання відбуваються в середовищі суб'єктів надання страхової послуги і з їх позицій. Покупці поки що є досить пасивними: хоча спілки страховиків створювалися, їх вплив на ринок є незначним.

Елементи системи самі можуть бути системами, що володіють здатністю до самоорганізації, що має досить важливі наслідки, обумовлені таким явищем, як «коеволюція». Елемент системи розвивається в умовах коеволюції, якщо його розвиток не суперечить розвитку системи. Ця теоретична теза видається вкрай важливою для розробки концепції формування страхового ринку і його регулювання, оскільки є базою для формування наступного принципу: жодне рішення не може вважатися виправданим, якщо воно руйнує (або не сприяє розвитку) системи вищого порядку. Отже, при прийнятті рішень концептуального характеру необхідно оцінювати, який ефект буде отриманий на рівні кожної з підсистем, на рівні системи «страховий ринок» і на рівні тих макросистем, підсистемою яких є страховий ринок. Такий підхід вимагає переосмислення пріоритетів та інструментів впливу на ринок.

Проблеми страхового ринку розглядаються до теперішнього часу в рамках концепції ринкової рівноваги. У той же час економічна теорія розглядає економіку, як складну нелінійну систему, що здатна до самоорганізації, яка розвивається не шляхом переходу від одного стану рівноваги до іншого, а шляхом еволюції. Ієрархічно ринок страхових послуг, як елемент системи «страховий ринок», входить також в систему більш високого порядку – ринок послуг з управління ризиком. Кожна з цих систем має власні пріоритети і логіку розвитку. Загальним для них є мета – управління ризиком.

В Україні ризикова ситуація формується під впливом двох груп факторів: факторів глобального рівня, що виражають загальносвітові тенденції, і чинників, специфічних для України.

До першої групи факторів відносяться такі: зростання частоти і тяжкості стихійних лих та інших несприятливих подій. Збиток від природних катастроф за останні 10 років в світовому масштабі збільшився в 9 разів і зараз складає 150 млрд дол. США на рік. Загальний обсяг збитків за останнє десятиліття XX століття склав 676 млрд дол. США. До 2050 р. збиток від природних катастроф прогнозується в розмірі 300 млрд дол. США в рік [1, с. 146].

Промислово-технологічна революція супроводжується зростанням числа і тяжкості технічних аварій, а також загального обтяження ризикової ситуації. Нові, складні ризики – від вибухів і пожеж при впровадженні нових технологій до ризиків, пов'язаних з новими інформаційними технологіями, генетикою тощо, – породжують розвиток науково-технічного прогресу. Важливо зазначити, що це нові ризики, досвід управління якими не напрацьований. Високими темпами протікає процес урбанізації. Якщо чисельність населення Землі збільшується в середньому на 1,7% на рік, то населення міст – на 4%. Вже зараз рівень урбанізації в Західній Європі становить 80%, у Східній – 74% [1, с. 148]. Щільність розміщення виробничих об'єктів, житла, культурних і історичних цінностей різко підвищує ймовірність кумуляції ризику, одночасно відбувається зростання вартості одного об'єкта. У сукупності ці два явища підвищують ризик катастрофічного збитку. Зростання техногенного впливу призводить до деградації природного середовища. Антропогенний вплив на нього можна порівняти з геологічними процесами.

Природний і техногенний ризики взаємно обтяжуються: техногенний вплив веде до деградації природного середовища, що посилює стихійні лиха, наслідки яких обтяжуються техногенним впливом.

Глобальна стійкість сучасної економіки в цілому оцінюється невисоко. Крім того, розвиток економіки породжує масу нових підприємницьких ризиків, особливо в сфері фінансового ринку (біржова, банківська справа). Для всіх країн з розвинутою економікою загальною є проблема старіння населення, що загострює потребу в захисті людини.

Не можна не відзначити і криміналізацію суспільства. В Україні ризикова ситуація обтяжена високим рівнем зносу виробничих основних засобів; застосуванням застарілих технологій, що становить небезпеку для учасників виробництва, як і для навколишнього середовища; певною соціально-економічною нестабільністю та іншими факторами.

Безумовно, всі ці групи ризиків з'явилися не сьогодні і навіть не вчора, проте буквально в останні роки став очевидним їх синергетичний ефект. Ризикова ситуація погіршилася не тільки за кількісними показниками. Вона змінилася якісно, тобто в наявності таке зростання кількості небезпек з можливістю одночасної реалізації і потенційного взаємопосилення, яке дуже швидко може призвести до руйнування економіки суб'єкта.

Сучасний стан ризикового середовища висуває до управління ризиком нові вимоги. Аналіз ситуації на страховому ринку з позиції місця страхового механізму в системі методів управління ризиком необхідний в силу наступних причин.

1. Процес конвергенції страхових і нестрахових концепцій управління ризиком йде в напрямку появи нового типу фінансових посередників, що спеціалізуються на формуванні портфелів ризиків, їх сек'юритизації і передачі інвесторам цінних паперів. Цей процес не може не відбитися на інституціональному складі страхового ринку, попиті на страхування тощо.

2. Загальне погіршення ризикової ситуації, нестабільність економіки підвищують вимоги до стійкості не тільки страхових компаній, як суб'єктів ринку, а й національного страхового ринку в цілому. З цих позицій представляється продуктивним аналіз стійкості страхового ринку України як системи, вивчення механізмів забезпечення його стійкості.

3. Страхування включено в глобалізаційний процес через фінансовий ринок. При цьому в якості одного з основних чинників підвищеного динамізму у фінансовій складовій процесу глобалізації в економічній теорії наголошується формування нового інструментарію управління ризиками.

У вітчизняній літературі проблеми управління ризиком розглядаються в основному на корпоративному рівні. Ситуації на ринку послуг з управління ризиком і місця на цьому ринку страхових послуг не приділяється необхідної уваги, в той час як вплив цього фактору на страховий ринок збільшується.

Здебільшого, розвинена система виявлення, оцінки та управління ризиками для України залишається поки закордонним досвідом. Парадоксально, але факт: незважаючи на те, що вітчизняна економіка, соціальна сфера зазнають значних втрат від різних катастроф і непередбачених подій, свідоме управління ризиками так і не стало стандартною управлінською діяльністю, елементом повсякденного життя українців. Формування надійного, ефективного механізму страхового захисту — це не тільки питання розширення діяльності страхових організацій. Це проблема всього суспільства в цілому, один з атрибутів ринкової економіки. Потреба у набутті страхового

захисту формується не одразу, кожна людина має право вибору, захищати чи себе від тих чи інших ризиків і як. Але усвідомлювати необхідність виявлення і оцінки ризиків, розуміти, що гарантованої безплатної державної допомоги може і не бути, повинен кожен [2].

На жаль, реалії далекі від цього. Вже зазначалося, що державні органи приділяють недостатню увагу розвитку системи оцінки та управління ризиками на всіх рівнях. Підготовку фахівців даного профілю не передбачає на даний час жоден державний освітній стандарт. Спеціальна література і підручники з менеджменту містять розділи, присвячені стратегічному, операційному, фінансовому, інноваційному менеджменту, управлінню персоналом, але розділи, присвячені ризик-менеджменту (управління ризиками) або окремі монографії з цього питання зустрічаються у край рідко. Власники багатьох вітчизняних підприємств не до кінця зрозуміли норму Цивільного кодексу України про тягар утримання належного їм майна. В результаті на цих підприємствах практично не проводиться робота з оцінки ризиків. Власні підрозділи ризик-менеджменту є лише в окремих великих компаніях, що прагнуть наблизитися до західних стандартів управління, а практика залучення незалежних професійних ризик-менеджерів практично відсутня. У цих умовах багато підприємств піддають себе необґрунтованого ризику, несуть значні, часом катастрофічні збитки замість невеликих планових витрат на страхування та інших заходів з управління ризиками.

Досвід вітчизняних компаній з найбільш високими стандартами управління свідчить про необхідність розробки комплексної програми управління ризиками. Ця програма може бути розроблена як власними фахівцями (в цьому випадку необхідно створювати підрозділ ризик-менеджменту), так і незалежними професіоналами (найчастіше ними виступають страхові брокери). Причому і вітчизняна, і міжнародна практика свідчать, що існування і робота ризик-менеджерів доцільні і ефективні навіть при наявності дочірньої страхової компанії. Фахівці з управління ризиками можуть професійно:

- виявити систему ризиків, яким піддається підприємство;
- розробити комплекс заходів з управління ризиками, причому не тільки за допомогою страхування;
- класифікувати потреби компанії в страхуванні, а також завдання, які можна вирішити за допомогою страхування;
- допомогти отримувати з найменшими витратами максимально можливу кількість якісних страхових послуг;
- відібрати страховиків, оцінити їх пропозиції і можливості, диверсифікувати договори страхування.

Відповідно до українського законодавства, а саме розпорядження Нацкомфінпослуг «Про затвердження Вимог до організації і функціонування системи управління ризиками у страховика» від 04.02.2014 р. № 295, кожна страхова компанія має розробити та затвердити Стратегію управління ризиками компанії, одним із важливих пунктів якої є розробка карти ризиків страховика (тобто перелік ризиків у страховика із зазначенням показників ймовірності настання подій, що пов'язані з ризиками, та чутливості страховика до ризиків) [6].

Навіть в сучасних економічних умовах кваліфікований керівник з ризик-менеджменту може досягти серйозних результатів без вкрай високих витрат. Таким чином,

підприємства скорочують втрати і підвищують ефективність використання ресурсів, а страховики отримують ринок з реальним попитом на свої послуги [5, с. 143]. Не краще йдуть справи і з фізичними особами. Вони також не звикли до системного аналізу своїх ризиків, залучення тих самих страхових брокерів в якості своєрідних ризик-менеджерів. Практично ніде не можна отримати комплексну інформацію про ризики, які оточують людину в повсякденному житті, і способах управління ними. Все це призводить до відсутності відчутного попиту на ринку страхування фізичних осіб.

Все викладене дозволяє зробити висновок про те, що головний важіль розвитку страхування в Україні – посилення попиту на страхові послуги. Попит цей може посилюватися тільки через створення і розвиток комплексної системи управління ризиками. Саме вирішенню цього завдання повинні присвятити основні зусилля держава, страхові спілки і потенційні страхувальники. Конкретні заходи, що сприяють цьому, досить різноманітні і поки слабо опрацьовані. Для їх формування потрібна серйозна робота державних органів, представників науки і практичних працівників.

Висновки з проведеного дослідження. Вплив страхового ринку на національний ринок не обмежується наданням страхового захисту і формуванням інвестиційного капіталу. Страхування здійснює також якісний вплив на національний ринок, оскільки за своєю природою є глобальним фінансовим інструментом і справляє інтегративний вплив на національну економіку, виробляючи синергетичний ефект, який, в свою чергу, вимагає більш чіткого структурування страхового ринку, як системи. Зважаючи на наявний досвід у функціонуванні страхового ринку, було виявлено та обґрунтовано основні напрями методології наукового дослідження: категоріальний науковий апарат (об'єкт, суб'єкт та мета) регулювання страхових відносин, становлення та еволюційний розвиток страхової науки та ринку страхових послуг, як професійно-практичної діяльності, синергетичний підхід в аналізі та оцінці ефективності функціонування ринку страхових послуг, ізоляції, диспропорції (територіальні) і порушення цілісності системи функціонування страхового ринку; інструментарій, способи та методика ризик-менеджменту в системі страхових відносин. Зазначені напрями методології дослідження страхового ринку України є актуальними та становлять науковий інтерес для сучасних розробок та досліджень.

1. *Васечко Л.І.* Актуальні питання розвитку страхового ринку України. Економічний простір. 2016. № 109. С. 146–154; 2. *Житар М.О.* Методичні аспекти управління ризиками страхових компаній. Схід. 2016. № 1. С. 13–17; 3. *Маргасова В. Г., Дубина М.В., Тунік М.В.* Актуальні проблеми розвитку страхового ринку України. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2015. № 2(2). С. 219–228; 4. *Матвеев В.В., Гайдаржийська О.М., Отрошко О.П.* Страховий ринок України: сучасний стан та перспективи розвитку. Молодий вчений, 2018. №2(54). С. 727–731; 5. *Приказюк Н.В.* Теоретичне упорядкування методів та інструментів фінансового ризик-менеджменту страхових компаній. Економічний аналіз. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр ТНЕУ «Економічна думка», 2017. Том 27. № 1. С. 139–149; 6. Про затвердження Вимог до організації і функціонування системи управління ризиками у страховика: розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 04.02.14 № 295. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0344-14>; 7. *Пурій Г.М.* Страховий ринок України: сучасний стан та проблеми розвитку. Ефективний економіка, 2018. № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/60.pdf.